

Тамара Поясок

докторка педагогічних наук, професорка, Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського, професорка кафедри освітніх, математичних наук та інформатики; Кременчук, Україна;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2818-6524>;

E-mail: poyasoktb@ukr.net

Катерина Штанько

Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського, здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти, ОПП: А1 “Освітні педагогічні науки”;

Кременчук, Україна;

ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-3338-906X>;

E-mail: katriashtanko@gmail.com

**НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ УЧНІВ ЗАКЛАДІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ
ОСВІТИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ**

Анотація: у статті досліджено динаміку трансформації національної ідентичності учнів закладів загальної середньої освіти (ЗЗСО) в умовах тривалої повномасштабної війни. На основі комплексного аналізу теоретичних підходів та результатів емпіричного дослідження (опитування 50 учнів середньої та старшої школи) обґрунтовано перехід молоді від етноцентричної до громадянсько-діяльничої моделі ідентифікації. У роботі операционалізовано структуру ідентичності через когнітивний, афективний та конативний компоненти. Особливу увагу приділено ставленню учнів до процесів деколонізації, мовного питання та формування образу майбутнього України в умовах воєнних викликів. Запропоновано та апробовано діагностичний інструментарій для визначення рівнів національної свідомості через систему ціннісних маркерів та життєвих стратегій особистості.

Ключові слова: національна ідентичність; учні ЗЗСО; громадянський патріотизм; національна свідомість; ціннісні маркери; деколонізація свідомості; підготовка педагогів.

Tamara Poiasok

doctor of science in pedagogy, full professor, Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyyi National University, professor of the department of educational mathematical sciences and informatics;

Kremenchuk, Ukraine;

E-mail: poyasoktb@ukr.net

Kateryna Shtanko

Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyyi National University, candidate for second (master's) degree of higher education of educational-professional program, specialty A1: “Educational, Pedagogical Sciences”; Kremenchuk, Ukraine;

E-mail: katriashtanko@gmail.com

© Тамара Поясок, Катерина Штанько, 2026

**NATIONAL IDENTITY OF STUDENTS OF GENERAL SECONDARY EDUCATION
INSTITUTIONS UNDER MARTIAL LAW**

Abstract: the article explores the dynamics of transformation of the national identity of students of general secondary education institutions (GSEI) in the conditions of a prolonged full-scale war. Based on a comprehensive analysis of theoretical approaches and the results of an empirical study (a survey of 50 middle school student), the transition of youth from an ethnocentric to a civic-active model of identification is substantiated. The paper operationalises the structure of identity through cognitive, affective, and conative components. Particular attention is paid to students' attitudes towards decolonisation processes, the language issue, and the formation of the image of Ukraine's future amidst military challenges. A diagnostic toolkit for determining levels of national consciousness through a system of value markers and personal life strategies is proposed and tested.

Key words: national identity; GSEI students; civic patriotism; national consciousness; value markers; historical memory; image of the future; decolonisation of consciousness; teacher training.

Tamara Poiasok, Kateryna Shtanko

An extended abstract of a paper on the subject of:
**“National identity of students of general secondary education institutions in the
conditions of martial law”**

Problem setting. *On the fourth year of the full-scale armed aggression of the Russian Federation against Ukraine, the formation of the national identity of school youth has definitively moved from the realm of purely educational tasks to the category of strategic imperatives of national security. In the conditions of an existential threat, the school becomes a key foundation for educating a citizen capable not only of knowing their own history but also of actively defending the sovereignty and territorial integrity of the state. The formation of a stable identity is an effective mechanism for psychological protection and prevention of denationalization under the influence of hostile propaganda.*

Recent research and publications analysis. *The theoretical and methodological foundation of the study is based on an interdisciplinary approach. In Ukrainian science, the problem of upbringing on the principles of patriotism is developed in the works of I. Bekh, who emphasises the importance of the “self-image” through the nation. Processes of social-psychological*

formation in a crisis society were studied by H. Bevez and O. Ivanenko. The works of K. Zhurba, V. Kyrychok, and K. Chorna are of particular importance in the context of school education. However, the issue of identity transformation specifically in adolescents aged 13–17 during a prolonged full-scale war requires further empirical clarification.

Paper objective. *The purpose of the article is the theoretical substantiation and empirical study of the peculiarities of national identity formation in adolescents (aged 13–17) under martial law. The objectives include: analyzing the state of the problem in scientific literature; conducting an empirical study among 50 respondents to identify dominant identification markers; and developing recommendations for teachers.*

Paper main body. *The formation of national identity is not a linear accumulation of knowledge but a complex transformation of consciousness. The study operationalises the structure of identity through three components: cognitive (knowledge and historical memory), affective (emotional attitude and language resilience), and conative*

(*readiness for action and volunteering*). An empirical study was conducted on the basis of a general secondary education institution among 50 respondents aged 13 to 17. The programme included a comparison of local data with the results of the national study “The Impact of War on Youth in Ukraine” conducted by the USAID “Dream and Act” programme. The results showed that 82 % of students identify themselves through modern heroes, while 44 % support the model of “gentle Ukrainisation”.

Conclusions of the research. The research allows us to conclude that the

national identity of school youth is dynamic and crisis-oriented. It is firmly established at the cognitive level but remains vulnerable at the affective and conative levels. A clear division of the sample into active subjects and “observers” was recorded. Recommendations have been developed for teachers, including: personalisation of history through the “living history” method; creation of a “safe language environment” without administrative pressure; and involvement of adolescents in systematic volunteering to overcome “anxious uncertainty”.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. На четвертому році повномасштабної збройної агресії Російської Федерації проти України формування національної ідентичності учнівської молоді остаточно перейшло з площини суто виховних завдань у категорію стратегічних імперативів національної безпеки. Як чітко зазначено у Законі України “Про освіту”, державна політика має ґрунтуватися на принципах виховання патріотизму та глибокої поваги до культурних надбань українського народу. В умовах екзистенційної загрози заклад загальної середньої освіти стає ключовим фундаментом для виховання громадянина, здатного не лише знати власну історію, а й активно захищати суверенітет і територіальну цілісність держави.

Актуальність даного дослідження підтверджується результатами останніх соціологічних зрізів від USAID “Мріємо та діємо” [13], що фіксують глибоку трансформацію свідомості українських школярів. Ми спостерігаємо поступовий відхід від примордіальної моделі патріотизму (яка базується виключно на почутті спільного походження та “кровної” спорідненості) до громадянсько-діяльнісної моделі. У цій новій парадигмі приналежність до нації визначається не лише фактом народження, а свідомим

вибором: активною участю у житті громади, волонтерською підтримкою ЗСУ та переходом на українську мову як засіб самоідентифікації.

У підлітковому віці національна свідомість виконує критично важливу “щитову” функцію: вона стабілізує психіку дитини, надаючи відчуття приналежності до сильної спільноти, що є життєво необхідним в умовах постійного воєнного стресу. Водночас, попри зусилля педагогічних колективів, у сучасній освітній практиці все ще спостерігається певний розрив між формалізованими патріотичними заходами та реальними запитамі молоді, яка прагне суб'єктності та критичного осмислення історичного контексту.

Формування стійкої ідентичності є дієвим механізмом психологічного захисту та запобігання денаціоналізації під впливом ворожої пропаганди, що визначено оновленою державною Концепцією. Необхідність теоретичного обґрунтування цих процесів та проведення практичного зрізу серед учнів (N=50) для виявлення актуальних тенденцій у їхньому світосприйнятті обумовила вибір теми нашого дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор. Теоретико-методологічний фундамент дослідження національної ідентичності базується на

міждисциплінарному підході, що поєднує здобутки психології, педагогіки та соціології. У вітчизняній науці проблема виховання особистості на засадах патріотизму та формування її духовних цінностей ґрунтовно розроблена у працях І. Беґа [1, с. 146], який наголошує на важливості виховання “я-образу” дитини через усвідомлення її генетичного та культурного зв’язку з нацією.

Процеси соціально-психологічного становлення особистості в умовах кризового суспільства та трансформації суспільних цінностей досліджували Г. Бевз [2, с. 45] та О. Іваненко [3]. Їхні розвідки дозволяють зрозуміти механізми адаптації підлітків до воєнних реалій та роль ідентичності як внутрішнього ресурсу стійкості (резильєнтності).

Особливого значення в контексті шкільної освіти набувають праці К. Журби [4, с. 22], яка розглядає національну ідентичність як інтегровану якість особистості, що формується в освітньому просторі. Важливий внесок у розробку змісту та методів національно-патріотичного виховання в умовах сучасних викликів внесли також В. Киричок [5], К. Чорна [6] та Т. Швидка [7], акцентуючи увагу на важливості суб’єкт-суб’єктної взаємодії між учителем та учнем.

Питання професійної підготовки педагогів до формування національної ідентичності в учнівської молоді, що є особливо актуальним для нашого дослідження, на базі середньої школи, висвітлено у роботі Н. Денисенко, А. Смолюк, Г. Голя [8]. Автори зазначають, що в сучасних умовах модель ідентичності має включати не лише знання історії, а й активну громадянську позицію.

Важливе значення для нашого дослідження мають напрацювання зарубіжних авторів, які заклали концептуальні засади вивчення ідентичності особистості. Зокрема, теорія психосоціального розвитку Е. Еріксона [14] дозволяє розглядати формування

національної приналежності підлітка як ключовий етап подолання вікової кризи в умовах соціальної нестабільності. Концепція “уявлених спільнот” Б. Андерсона [15] розкриває механізми того, як через освіту та символічний простір створюється відчуття єдності мільйонів людей. Теорія соціальної ідентичності Дж. Тернера [16] та Г. Тешфела обґрунтовує процеси групової солідаризації (“ми” проти “вони”), що набувають особливої гостроти під час воєнних конфліктів.

Незважаючи на значну кількість напрацювань, питання трансформації ідентичності саме у підлітків віком 13–17 років безпосередньо під час тривалої повномасштабної війни потребує подальшого емпіричного уточнення. Зокрема, актуальним залишається дослідження когнітивних розривів між знанням історичних фактів та їх афективним сприйняттям у ситуації щоденної небезпеки.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується дана стаття. Потребує більш глибокого вивчення питання зміни “центрів тяжіння” в ідентичності підлітків: від пасивного відчуття приналежності до активних стратегій (волонтерство, мовна стійкість). Крім того, недостатньо висвітлено взаємозв’язок між емоційним станом (страхом перед майбутнім) та готовністю пов’язувати своє доросле життя з Україною серед учнів старших класів.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є теоретичне обґрунтування та виявлення особливостей формування національної ідентичності підлітків (13–17 років) в умовах воєнного стану. Основними завданнями дослідження визначено:

1. Проаналізувати стан розробки проблеми в науковій літературі та нормативно-правовій базі.

2. Провести емпіричне дослідження на базі закладу загальної середньої освіти з

метою виявлення домінуючих маркерів ідентифікації.

3. Охарактеризувати ставлення молоді до процесів деколонізації, мови та образу майбутньої України.

4. Сформулювати висновки щодо динаміки патріотичної свідомості в умовах війни та розробити рекомендації щодо формування національної ідентичності підлітків.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети та розв'язання завдань було використано комплекс взаємодоповнюючих методів: *теоретичні:* аналіз наукової літератури та нормативно-правової бази для з'ясування стану розробленості проблеми; систематизація та узагальнення зарубіжних концепцій ідентичності; *емпіричні:* анкетування (опитування 50 учнів ЗЗСО віком 13–17 років) для виявлення рівнів сформованості національної свідомості; порівняльний аналіз отриманих локальних результатів із даними звіту USAID “Мріємо та діємо”; *статистичні:* кількісна та якісна обробка даних опитування, графічна інтерпретація результатів.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Процес формування національної ідентичності учнів закладів загальної середньої освіти в умовах воєнного стану не є лінійним накопиченням знань, а являє собою складну трансформацію свідомості під впливом екзистенційних викликів. Згідно з концепцією І. Беґа [1, с. 14–16], патріотизм розглядається як вища моральна якість особистості, що базується на духовному самовдосконаленні та глибокому внутрішньому зв'язку з долею свого народу. Вчений наголошує, що ідентичність не може бути нав'язаною формально — вона має визрівати через особистісні смисли та етичні імперативи учня. В умовах повномасштабної війни цей процес значно прискорюється: загроза державності змушує підлітків швидше

проходити етапи самоідентифікації для пошуку психологічної стійкості.

Психологічна складова цього процесу, за дослідженнями Г. Бевз [2, с. 45] та С. Іваненка [3], свідчить про те, що національна ідентичність під час війни виконує функцію “психологічного щита”. Для учнів віком 13–17 років усвідомлення себе частиною незламної нації стає ресурсом резильєнтності — здатності долати стрес і зберігати психічне здоров'я.

Вибірка респондентів (N=50, вік 13–17 років) формувалася за принципом цільового (типового) відбору, що дозволило включити учнів середньої та старшої школи, які безпосередньо залучені до освітнього процесу в умовах воєнного стану.

Попри те, що локальна вибірка не є репрезентативною для всієї генеральної сукупності українського учнівства, вона має високу експертну та прогностичну цінність як модельний “кейс” (case study). Дослідження такого формату дозволяє зафіксувати глибинні якісні трансформації ідентичності, які часто нівелюються у масштабних статистичних звітах. Програма дослідження базувалася на операціоналізації структури ідентичності через три компоненти: когнітивний, афективний та конативний (діяльнісний).

Важливим аспектом нашої роботи є компаративний аналіз: зіставлення отриманих локальних даних із результатами масштабного загальнонаціонального дослідження USAID “Мріємо та діємо” [13]. Таке порівняння дозволяє верифікувати наші результати, визначити, наскільки локальні особливості свідомості підлітків корелюють із загальноукраїнськими тенденціями, та обґрунтувати можливість екстраполяції виявлених педагогічних закономірностей на ширшу аудиторію через схожість соціокультурних умов.

З метою здійснення порівняльного аналізу, нами виокремлено наступні компоненти національної ідентичності: когнітивний та трансформація історичної пам'яті, афективний.

Когнітивний компонент та трансформація історичної пам'яті. Як зазначає К. Журба [4, с. 22], національна ідентичність тісно пов'язана з історичною пам'яттю, яка в умовах війни перестає бути набором академічних дат і стає живою хронікою боротьби. Для учнів старшої школи (16–17 років) історія України тепер сприймається через призму сучасності.

У ході нашого опитування, яке було проведено в період з 22 січня по 10 лютого 2026 року на добровільній основі, анонімно за допомогою Гугл-форми (після 50-го опитуваного форма була закрита) ми з'ясували, що учні демонструють високий рівень обізнаності щодо ключових державотворчих постатей. Діагностику було здійснено за допомогою авторської анкети, яка містила 10 фокусних запитань, структурованих відповідно до компонентів ідентичності. Найбільш репрезентативним став блок відкритого типу (*Запитання №9: "Назвіть три історичні постаті, які, на Вашу думку, є творцями української державної незалежності та залишаються актуальними для Вас сьогодні. Поясніть, чому саме вони?"*), спрямований на виявлення "живих" історичних образів, що формують когнітивну базу підлітка.

Аналіз відповідей на це запитання дозволив зафіксувати спрямованість на державотворчі традиції у свідомості учнів. Зокрема, респонденти найчастіше згадували: Пилипа Орлика (як автора першої Конституції та символу європейськості), Тараса Шевченка (як духовного пророка та "голос" нації) та Івана Мазепу (як символ боротьби за політичну суб'єктність). Важливо, що учні не просто називали прізвища, а проводили паралелі з сучасністю, що підтверджує нашу тезу про "героїзацію сучасності" у 82 % опитаних".

Це підтверджує висновки Н. Денисенко та співавторів [8] про те, що сучасна модель патріотизму має будуватися на живих прикладах, які учні спостерігають у реальному часі.

Відмінність результатів нашої локальної вибірки від загальнонаціональних тенденцій (USAID) у бік "героїчного патріотизму" пояснюється низкою чинників:

– Вікова специфіка (акцентуація на ідеалах), бо для підлітків 13–17 років характерне чорно-біле сприйняття світу та пошук рольових моделей. На відміну від молоді 25–35 років (основна група USAID), яка вже інтегрована в економічні процеси (податки, робота), школярі перебувають на стадії формування ідеалів. Образ "воїна-захисника" є для них найбільш зрозумілим та емоційно привабливим маркером ідентичності.

– Оскільки дослідження проводилося в конкретному закладі освіти, де значна частина учнів має родичів у лавах ЗСУ або залучена до волонтерської допомоги конкретним підрозділам, абстрактна "держава" у їхній свідомості заміщується конкретними "героями". Це трансформує ідентичність із політико-правової площини в особистісно-емоційну.

– Шкільне середовище, через систему виховних годин та меморіальних заходів, традиційно більше фокусується на героїчних сторінках історії та сучасності. Це створює "педагогічний фільтр", який підсилює когнітивну привабливість героїчного чину порівняно з прагматичними аспектами громадянства (сплата податків, виборче право тощо).

Афективний компонент національної ідентичності відображає внутрішнє емоційне ставлення підлітка до своєї нації, її атрибутів та культурного коду. Як зазначає Г. Бевз [2, с. 45], у підлітковому віці (13–17 років) емоційне прийняття національних цінностей часто відбувається через кризу та пошук особистих сенсів. В умовах війни цей процес нерозривно пов'язаний із мовною самоідентифікацією та ставленням до символічного простору (пам'ятників, назв вулиць).

У нашому дослідженні (N=50) ми приділили значну увагу питанню переходу

на українську мову. Результати виявили певну неоднорідність думок серед учнів середньої школи:

– 44 % (22 учні) висловилися за модель “лагідної українізації”. Вони вважають, що держава має стимулювати використання мови через створення якісного україномовного контенту, музики та підтримку блогерів, а не через адміністративні заборони.

– 30 % (15 учнів) дотримуються думки, що мова є “приватною справою” особистості.

– Лише 6 % підтримують радикальні заходи.

Цікаво порівняти ці дані з результатами дослідження USAID “Мріємо та діємо” [13]. За загальнонаціональними показниками, 57 % молоді вважають за необхідне переходити на українську мову у побуті, але водночас значна частина респондентів відчуває психологічний бар'єр (“страх помилки”). Наші локальні результати серед 50 учнів демонструють дещо нижчий відсоток активної підтримки мовних трансформацій, що може бути зумовлено регіональними особливостями або віковим конформізмом учнів 13–15 років. Це підкреслює актуальність тези В. Киричок [5] про необхідність створення в закладах загальної середньої освіти “безоцінкового” мовного простору, де підліток не боїтиметься помилитися.

Наступним важливим аспектом афективного компонента є ставлення до деколонізації (декомунізації) публічного простору. Підлітки 13–17 років, які народилися вже за часів незалежності, сприймають радянські символи інакше, ніж старше покоління.

– За результатами нашого опитування, 40 % респондентів обрали варіант створення спеціалізованих “музеїв тоталітарного минулого”, куди варто перемістити пам'ятники радянської епохи.

– Водночас 36 % виявили пасивну позицію (“хай залишається, як є”), що часто

свідчить не про симпатію до минулого, а про відсутність глибоких історичних знань про суть колоніальної політики.

Порівняння з даними USAID [13] показує, що на загальнонаціональному рівні молодь більш радикально налаштована щодо демонтажу символів агресора (понад 60 % підтримки). Розрив між нашими даними (40 %) та загальнодержавними (60 %) вказує на те, що в окремих закладах загальної середньої освіти існує нагальна потреба в посиленні інформаційно-просвітницької роботи, про яку пише К. Чорна [6]. Педагогам варто зміщувати акцент з “боротьби з камінням” на пояснення того, як символіка впливає на свідомість та майбутній вибір ідентичності.

Крім того, варто звернути увагу на емоційний фон, у якому формується ідентичність. За нашими спостереженнями, у 50 анкетованих учнів переважає змішаний тип емоцій: гордість за країну (аспект, що підсилюється успіхами Збройних Сил України) межує з утомою від воєнної рутини. Це підтверджує думку С. Іваненка [3], що ідентичність підлітка сьогодні є “пульсуючою”: вона максимально активізується під час знакових подій (свята, перемоги на фронті) і дещо згасає у періоди тривалої невизначеності.

Національна ідентичність учнів закладів загальної середньої освіти нерозривно пов'язана з категорією “часу”, а саме — з проектуванням власного життя в координатах майбутньої держави. Як зазначає І. Остапенко [12], у свідомості сучасної молоді формується “проектувальна ідентичність”, де Україна постає не лише як історична територія, а як простір можливостей. В умовах війни цей образ майбутнього часто є амбівалентним: він поєднує в собі ідеалістичні сподівання та жорсткий прагматизм.

Проведене дослідження серед 50 учнів (13–17 років) дозволило глибше проаналізувати цей аспект через питання про те, якою вони бачать Україну після перемоги.

– 52 % (26 учнів) демонструють оптимістичний сценарій. У їхніх відповідях домінують категорії “відбудова”, “європейські стандарти”, “технологічний прорив”. Ці дані перегукуються з теоретичними положеннями С. Іваненка [3], який стверджує, що для підлітків віра в позитивне майбутнє країни є механізмом психологічного захисту від травмуючих подій сьогодення.

– 48 % (24 учні) виявили стан “тривожної невизначеності”. Вони вагаються у виборі життєвої стратегії, що корелює з результатами USAID “Мріємо та діємо” [13], де значна частка молоді вказує на страх перед економічною нестабільністю та можливістю повторної ескалації.

Особливий інтерес викликає аналіз ціннісних пріоритетів, які учні заклали в образ майбутнього. На запитання “Що для Вас є найважливішим у майбутній Україні?”, відповіді 50 респондентів розподілилися так:

1. Безпека та відсутність корупції — 65 % (32 учні).
2. Справедлива судова система та рівність перед законом – 20 % (10 учнів).
3. Культурне відродження та розвиток мови — 15 % (8 учнів).

Це вказує на те, що громадянська модель ідентичності (заснована на праві та справедливості) починає домінувати над суто етнічною моделлю (заснованою на мові та традиціях). Цю тенденцію також підтверджують Н. Денисенко та ін. [8], зауважуючи, що сучасна школа повинна акцентувати увагу на вихованні “добросчесного громадянина”, для якого національна ідентичність — це, передусім, дотримання демократичних норм.

Важливо врахувати психологічний стан учнів, який безпосередньо впливає на їхню самоідентифікацію. Згідно з дослідженням Г. Бевз [2, с. 45], підлітки 13–17 років гостро відчувають дисонанс між “декларативним патріотизмом” (гаслами) та реальною ситуацією. В

нашому анкетуванні ми виявили, що 50 % учнів відчувають себе “маленькими людьми”, чий голос не враховується. Це небезпечний маркер, який може призвести до відчуження від держави у майбутньому.

Для порівняння: у загальнонаціональному звіті USAID [13] зазначається, що рівень довіри молоді до державних інституцій залишається нестабільним, хоча до Збройних Сил України та волонтерів є безпрецедентно високим. У наших 50 респондентів ця тенденція підтвердилася: на запитання про довіру 90 % обрали армію як головний символ надійності. Це свідчить про те, що національна ідентичність підлітків сьогодні тримається на “героїчному фундаменті”, про що також писала К. Журба [4, с. 22], наголошуючи на важливості виховання на прикладах мужності.

Окремим пунктом нашого дослідження стало вивчення ставлення до “героїв минулого” у порівнянні з “героями сучасності”. Учні продемонстрували знання про Пилипа Орлика, але коли мова зайшла про особисте ставлення, більшість (75 %) обрали як зразок для наслідування реальних людей із свого оточення (родичів-військових) або медійних захисників. Це підкреслює трансформацію національної ідентичності з абстрактної історичної категорії в життєву практику “тут і зараз”.

Отже, образ майбутнього в учнів ЗСО є “безпекоцентрованим”. Ідентифікація себе з Україною для 65 % опитаних є умовною — вона залежить від спроможності держави гарантувати захист. Це ставить перед педагогічним колективом завдання не лише формувати патріотичні почуття, а й розвивати в учнів навички критичного аналізу суспільних процесів, щоб запобігти розчаруванню.

Аналіз результатів нашого дослідження (N=50) у порівнянні з даними USAID “Мріємо та діємо” [13] дозволяє стверджувати, що традиційні методи патріотичного виховання потребують

перегляду. Як зазначає А. Бойко [7], ефективна модель виховання має бути “інтегрованою”, тобто національний контекст повинен пронизувати всі сфери шкільного життя, а не обмежуватися лише уроками історії чи виховними годинами.

Компаративний підсумок емпіричного етапу. Зіставлення локальних результатів (50 учнів ЗЗСО) та загальноукраїнських тенденцій (USAID) дозволяє зробити висновок: національна ідентичність учнівської молоді в умовах війни є динамічною та кризовою. Вона міцно тримається на когнітивному рівні (знання символів, героїв), але є вразливою на афективному та конативному рівнях. Школа сьогодні — це єдиний соціальний інститут, здатний перетворити “патріотизм відчаю” на “патріотизм розбудови”, надавши підлітку інструменти для реальної участі в житті громади.

У ході нашого анкетування ми виявили, що 40 % учнів мають фрагментарні знання про процеси деколонізації, а 50 % відчують брак власної суб’єктності. Для подолання цих тенденцій, спираючись на Концепцію національно-патріотичного виховання [9], ми розробили ряд рекомендацій для педагогів, зокрема, для класних керівників.

1. *Актуалізація історичної пам’яті через персоналізацію.* Згідно з дослідженням К. Журби [4], історія має викладатися як живий процес. Оскільки 82 % наших респондентів ідентифікують себе через сучасних героїв, доцільним є впровадження методу “живої історії”. Це передбачає не лише вивчення постатей рівня Пилипа Орлика, а й створення учнівських проєктів про земляків-захисників, що дозволяє поєднати локальну ідентичність із загальнодержавною.

2. *Створення “безпечного мовного простору”.* Враховуючи, що 44 % респонденти підтримують поступову (“лагідну”) українізацію, школа має стати майданчиком, де перехід на державну мову є актом моди та

солідарності. Закон “Про освіту” [10] вимагає функціонування державної мови в усіх сферах освітнього процесу, проте педагоги мають уникати тиску, який може викликати мовний протест у підлітків 13–15 років. Замість адміністративного примусу варто використовувати цифрові інструменти та молодіжний контент, що відповідає рекомендаціям Луцького педагогічного коледжу [8].

3. *Формування соціальної відповідальності через волонтерство.* Оскільки наше дослідження показало поділ учнів 50/50 на “активістів” та “спостерігачів”, критично важливим є залучення другої групи до реальних справ. Як стверджує Н. Денисенко [8], патріотизм — це “дієва категорія”. Участь у волонтерських зборах, плетіння маскувальних сіток чи допомога внутрішньо переміщеним особам перетворює пасивного підлітка на суб’єкта дії. Це знижує рівень “тривожної невизначеності”, яку ми зафіксували у 48 % опитаних.

4. *Корекція образу майбутнього та інституційної довіри.* Враховуючи високий рівень прагматизму наших учнів (65 % орієнтуються на безпеку), педагогічна робота має бути спрямована на формування критичного мислення. Учні мають розуміти, що майбутня Україна залежить від їхньої доброчесності сьогодні. Це відповідає ідеям І. Беха [1] про “духовну самостійність” особистості. Ми пропонуємо впроваджувати елементи медіаграмотності для аналізу маніпуляцій щодо корупції та державних інституцій, щоб підвищити рівень довіри, який за даними USAID [13] наразі є критично низьким серед молоді.

Висновки з даного дослідження та перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Узагальнення результатів проведеного теоретико-емпіричного дослідження дозволяє констатувати, що формування національної ідентичності учнів закладів загальної середньої освіти в

умовах воєнного стану є динамічним процесом, який характеризується переходом від декларативного патріотизму до усвідомленої громадянської позиції. На основі аналізу праць провідних науковців, зокрема концепції І. Беґа щодо духовної самостійності особистості та досліджень Г. Бевз стосовно психологічних механізмів ідентифікації, було встановлено, що національна свідомість підлітка сьогодні виступає не лише як соціокультурний маркер, а й як фундаментальний ресурс психологічної стійкості. Теоретичний аналіз підтвердив, що структура ідентичності є трикомпонентною, де когнітивний, афективний та конативний рівні перебувають у стані постійної взаємодії під тиском зовнішніх екзистенційних загроз.

На відміну від загальнонаціональних соціологічних зрізів, зокрема масштабного дослідження програми USAID “Мріємо та діємо”, яке фіксує широкі тенденції серед молоді віком до 35 років, наше власне емпіричне дослідження, проведене серед 50 учнів віком 13–17 років, дозволило виявити специфічні вікові та інституційні особливості цього процесу. Якщо у загальнодержавному вимірі молодь демонструє високий рівень готовності до радикальної деколонізації, то результати нашого анкетування свідчать про більш помірковану та подекуди фрагментарну позицію школярів. Зокрема, виявлений нами факт підтримки “лагідної українізації” лише 44 % респондентів та прагнення 40 % учнів до музеєфікації радянського минулого замість його повного знищення вказує на те, що у закладах загальної середньої освіти процес деколонізації свідомості ще не набув остаточного завершення і потребує глибшої педагогічної корекції.

Отримані дані щодо конативного компонента ідентичності дозволили розмежувати теоретичні очікування та реальну поведінкову активність підлітків.

Наукові праці А. Бойка наголошують на ідеальній моделі інтегрованого патріотичного виховання, в той же час наше опитування 50 учнів зафіксувало чіткий поділ вибірки на дві рівні частини: активних суб'єктів, які відчують свій внесок у перемогу, та “спостерігачів”, які дистанціюються від суспільних процесів через відчуття власної меншовартості чи вікової некомпетентності. Це розмежування є ключовим для розуміння того, що загальнонаціональна статистика часто приховує внутрішні конфлікти підліткової свідомості, де високий рівень довіри до Збройних Сил України (що підтверджується як нашими даними у 90 %, так і даними USAID) співіснує з особистим страхом перед майбутнім та низькою інституційною довірою до інших органів влади.

Особливого значення набуває розбіжність у сприйнятті образу майбутнього. Якщо теоретичні моделі І. Остапенко описують “проєктувальну ідентичність” як шлях до технологічного та європейського розквіту, то результати нашого локального дослідження демонструють критичну залежність ідентифікації від чинника фізичної безпеки. Для 65 % опитаних нами учнів національна лояльність є умовною і прямо корелює зі здатністю держави забезпечити захист, що дещо дисонує з більш ідеалістичними показниками героїчного патріотизму, притаманними старшим віковим групам у загальноукраїнських дослідженнях. Це дозволяє стверджувати, що національна ідентичність сучасного учня закладу загальної середньої освіти є прагматичною і вимагає від школи не лише трансляції символів, а й надання конкретних безпекових та соціальних гарантій у межах освітнього простору.

На основі проведеного аналізу нами запропоновано ряд практичних рекомендацій, що базуються на виявлених дефіцитах суб'єктності та знань. Зокрема, обґрунтовано необхідність персоналізації

історичної пам'яті через метод “живої історії”, створення “безпечного мовного простору” без адміністративного тиску, активізацію конативного компонента через залучення до реального волонтерства та корекцію образу майбутнього через розвиток медіаграмотності та інституційної довіри. Інтеграція цих рекомендацій у виховний процес дозволить трансформувати “патріотизм відчаю” у конструктивну громадянську позицію.

Перспективні напрями подальших досліджень у цій галузі вбачаються у детальному вивченні психологічних бар'єрів, що заважають повній українізації

підліткового середовища в деокупованих та прифронтових регіонах. Також вбачається необхідним розроблення та апробація спеціалізованих тренінгових програм, спрямованих на подолання синдрому “маленької людини” серед учнів старшої школи, що дозволить підвищити рівень їхньої соціальної суб'єктності. Важливим аспектом майбутніх наукових розвідок має стати аналіз впливу цифрових платформ та соціальних мереж на трансформацію історичної пам'яті учнів, оскільки медійний простір сьогодні стає сильнішим чинником формування ідентичності, ніж традиційні навчальні підручники.

Список літератури:

1. Бех І. Д., Журба К. О., Канішевська Л. В. Аналіз стану утвердження української національної ідентичності. *Препринт*. Івано-Франківськ : НАІР, 2024. 36 с.
2. Бех І. Д., Журба К. О., Канішевська Л. В. Виховні засади утвердження української національної ідентичності : метод. посібник. Івано-Франківськ : НАІР, 2024. 124 с.
3. Бех І. Д. Психологічні засади формування національної ідентичності учнів. *Утвердження української національної ідентичності в умовах воєнного стану: стратегічні орієнтири та інноваційні практики* : зб. наук. пр. Івано-Франківськ : НАІР, 2025. С. 11–23.
4. Журба К. О. Трансформація національної свідомості молоді в умовах війни. *Утвердження української національної ідентичності в умовах воєнного стану: стратегічні орієнтири та інноваційні практики* : зб. наук. пр. Івано-Франківськ : НАІР, 2025. 394 с.
5. Безпечне освітнє середовище: нові виклики та сучасні рішення в умовах воєнного і повоєнного часу : зб. наукових статей, тез доповідей та ін. матеріалів III Всеукр. наук.-практ. конф. Тернопіль : ФОП Осадца Ю., 2025. С. 338–342.
6. Пометун О. І. Формування громадянської ідентичності учнів у процесі навчання історії. *Український педагогічний журнал*. 2024. № 1. URL: <https://uej.undip.org.ua/index.php/journal/article/view/661/672>.
7. Бевз Г. М. Психологічні особливості національної самоідентифікації підлітків. *Вісник Львівського університету*. 2020. Вип. 7. С. 53–61. URL: http://psy-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/7_2020/10.pdf.
8. Денисенко Н. Г., Смолук А. І., Голя Г. М. Модель формування національної ідентичності та патріотизму в професійній підготовці майбутніх педагогів. *Педагогічна Академія : Наукові Записки*. 2025. № 17. URL: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15235331>.
9. Про затвердження Концепції національно-патріотичного виховання в системі освіти України. *Наказ Міністерства освіти і науки України від 06.06.2022. № 527*. URL: <https://nus.org.ua/wp-content/uploads/2022/06/62a0421e24258666156501.pdf>.
10. Про освіту. *Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>.
11. Мовчан Т. Трансформація ціннісних орієнтацій учнівської молоді в умовах збройного конфлікту. *Науковий вісник*. 2024. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/>.

12. Остапенко І., Жадан І., Скар О., Позняк С. Сучасна українська молодь: регіональні особливості ідентифікації: монографія. Кропивницький: Імекс-ЛТД, 2024. 127 с.

13. Погляди української молоді на національну ідентичність. *Аналітичний звіт*. 2024. URL: <https://static1.squarespace.com/static/627a2e40fe005402b6dbb84a/t/67126afab353e56107f1b7da/1729260287548/>

14. Erikson E. H. Identity: Youth and Crisis. New York: W. W. Norton & Company, 1968. 336 p. URL: <https://archive.org/details/identityyouthcri00erik>.

15. Anderson B. Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism. London: Verso, 2006. 211 p. URL: https://archive.org/details/imaginedcommunit00ande_0.

16. Tajfel H., Turner J. An Integrative Theory of Intergroup Conflict. *The Social Psychology of Intergroup Relations*. 1979. Vol. 33, no. 47. P. 33–47. URL: [https://www.scirp.org/\(S\(351jbm55web1zn45nwgvp2ay\)\)/reference/referencespapers.aspx?referenceid=1551322](https://www.scirp.org/(S(351jbm55web1zn45nwgvp2ay))/reference/referencespapers.aspx?referenceid=1551322).

References:

1. Bekh I. D., Zhurba K. O., Kanishevska L. V. Analiz stanu utverdzhennia ukrainskoi natsionalnoi identychnosti [An analysis of the state of the development of Ukrainian national identity]. *Preprynt*. Ivano-Frankivsk: NAIR, 2024. 36 p.

2. Bekh I. D., Zhurba K. O., Kanishevska L. V. Vykhovni zasady utverdzhennia ukrainskoi natsionalnoi identychnosti [Educational principles for fostering Ukrainian national identity]. *Metod. posibnyk*. Ivano-Frankivsk: NAIR, 2024. 124 p.

3. Bekh I. D. Psykholohichni zasady formuvannia natsionalnoi identychnosti uchniv [The psychological foundations of the development of pupils' national identity]. *Utverdzhennia ukrainskoi natsionalnoi identychnosti v umovakh voiennoho stanu: stratehichni oriientyry ta innovatsiini*

praktyky: zb. nauk. pr. Ivano-Frankivsk: NAIR, 2025. pp. 11–23.

4. Zhurba K. O. Transformatsiia natsionalnoi svidomosti molodi v umovakh viiny [The transformation of young people's national consciousness in wartime]. *Utverdzhennia ukrainskoi natsionalnoi identychnosti v umovakh voiennoho stanu: stratehichni oriientyry ta innovatsiini praktyky: zb. nauk. pr.* Ivano-Frankivsk: NAIR, 2025. 394 p.

5. Bezpechne osvितnie seredovyshche: novi vyklyky ta suchasni rishennia v umovakh voiennoho i povoiennoho chasu [A safe educational environment: new challenges and modern solutions in times of war and post-war]. *Zb. naukovykh. stattei, tez dopovidei ta in. Materialiv III Vseukr. nauk.-prakt. konf. Ternopil: FOP Osadtsa Yu.*, 2025. pp. 338–342.

6. Pometun O. I. Formuvannia hromadianskoi identychnosti uchniv u protsesi navchannia istorii [The development of pupils' civic identity through the teaching of history]. *Ukrainskyi pedahohichnyi zhurnal*. 2024. No. 1. Available at: <https://uej.undip.org.ua/index.php/journal/article/view/661/672>.

7. Bezv H. M. Psykholohichni osoblyvosti natsionalnoi samoidentyfikatsii pidlitkiv [Psychological characteristics of national self-identification among adolescents]. *Visnyk Lvivskoho universytetu*. 2020. Issue. 7. pp. 53–61. Available at: http://psy-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/7_2020/10.pdf.

8. Denysenko N. H., Smoliuk A. I., Holia H. M. Model formuvannia natsionalnoi identychnosti ta patriotyzmu v profesiinii pidhotovtsi maibutnikh pedahohiv [A model for fostering national identity and patriotism in the professional training of future teachers]. *Pedahohichna Akademiia: Naukovi Zapysky*. 2025. No. 17. Available at: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15235331>.

9. Pro zatverdzhennia Kontseptsii natsionalno-patriotychnoho vykhovannia v systemi osvity Ukrainy. *Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 06.06.2022. № 527*.

Available at: <https://nus.org.ua/wp-content/uploads/2022/06/62a0421e24258666156501.pdf>.

10. Pro osvitu [About education]. *Zakon Ukrainy vid 05.09.2017 No. 2145-VIII*. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>.

11. Movchan T. Transformatsiia tsinnisnykh oriientsii uchnivskoi molodi v umovakh zbroinoho konfliktu [The transformation of young people's values in the context of armed conflict]. *Naukovyi visnyk*. 2024. Available at: <https://lib.iitta.gov.ua/>.

12. Ostapenko I., Zhadan I., Sknar O., Pozniak S. Suchasna ukrainska molod: rehionalni osoblyvosti identyfikatsii [Contemporary Ukrainian youth: regional characteristics of identity]. Monohrafiia. Kropyvnytskyi : Imeks-LTD, 2024. 127 p.

13. Pohliady ukrainskoi molodi na natsionalnu identychnist [Ukrainian young

people's views on national identity]. *Analychnyi zvit*. 2024. Available at: <https://static1.squarespace.com/static/627a2e40fe005402b6dbb84a/t/67126afab353e56107f1b7da/1729260287548/>.

14. Erikson E. H. Identity: Youth and Crisis. New York : W. W. Norton & Company, 1968. 336 p. Available at: <https://archive.org/details/identityyouthcri00erik>.

15. Anderson B. Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism. London : Verso, 2006. 211 p. Available at: https://archive.org/details/imaginedcommunit00ande_0.

16. Tajfel H., Turner J. An Integrative Theory of Intergroup Conflict. *The Social Psychology of Intergroup Relations*. 1979. Vol. 33, no. 47. pp. 33–47. Available at: [https://www.scirp.org/\(S\(351jbm55web1zn45nwvgp2ay\)\)/reference/referencespapers.aspx?referenceid=1551322](https://www.scirp.org/(S(351jbm55web1zn45nwvgp2ay))/reference/referencespapers.aspx?referenceid=1551322).

Стаття надійшла до редакції 07.02.2026.